

Anna HANUS¹

PROFILOWANIE RZECZYWISTOŚCI W MEDIACH. JĘZYKOWY OBRAZ MARCELA REICHA-RANICKIEGO W DYSKURSIE PRASOWYM WOKÓŁ PUBLIKACJI GERHARDA GNAUCKA – PERSPEKTYWA KONTRASTYWNA

Wydana drukiem w 2009 r. przez Gerharda Gnaucka biografia Marcela Reicha-Ranickiego po raz drugi, po sensacyjnych odkryciach dokonanych w 1994 r. przez Tilmana Jensa, postawiła pod znakiem zapytania wiarygodność tego najwybitniejszego niemieckiego krytyka literackiego, wywołując dyskurs medialny na skalę międzynarodową. Interesujące jest przy tym, jak na te wydarzenia zareagowała prasa. Niniejszy artykuł ma na celu ukazanie profilowania sylwetki Reicha-Ranickiego w prasie polskiej oraz prasie poszczególnych krajów niemieckiego obszaru językowego na tle dyskusji wokół książki *Wolke und Weide: Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre/Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata*. By ukazać i skonfrontować podejście mediów do krytyka w obliczu nowych kontrowersyjnych faktów, autorka sięgnie po metody lingwistycznej analizy dyskursu, skupiając się na wybranych aspektach profilowania postaci w mediach, wykorzystując model DIMEAN opracowany przez Ingo Warnke i Jürgena Spitzmüllera. Badania zawężone zostaną do wypróbowania wybranych metod z poziomu *aktorów dyskursu* modelu DIMEAN, a ściślej mówiąc *ról*, w jakich dany aktor występuje w analizowanym dyskursie oraz analizy *nominacji* i *predykcji*, mającej na celu określanie sądów wartościujących w odniesieniu do konkretnych zjawisk czy postaci, użytych w odniesieniu do Reicha-Ranickiego. Na podstawie wybranych analiz podjęta zostanie próba ustalenia, w jaki sposób użycie nominacji i predykcji wpływa na stworzenie językowego obrazu Reicha-Ranickiego w prasie oraz zaobserwowania, czy w zależności od obszar kulturowego, obraz ten może ulegać zmianie.

Słowa kluczowe: profilowanie w mediach, obraz rzeczywistości w mediach, Marcel Reich-Ranicki, badania kontrastywne, dyskurs medialny, nominacje i predykcje, role w dyskursie.

1. WPROWADZENIE

Media masowe nie tylko przekazują i dokumentują rzeczywistość, ale też ją tworzą, wpływają na nasze wzorce myślowe, sposób postrzegania świata, mogą nadać rozgłosu, wypromować, przysporzyć splendoru, ale także zaszkodzić, podważyć czyjąś pozycję, a nawet na zawsze przekreślić czyjeś dokonania.

Podobną władzę jak ta, którą dysponują media, cieszył się w Niemczech na polu literatury zmarły w 2013 roku Marcel Reich-Ranicki. Ten najbardziej wpływowy niemiecki krytyk literacki polsko-żydowskiego pochodzenia, bezkompromisowy w sądach, wydawał

¹ Dr Anna Hanus, Instytut Filologii Germańskiej, Zakład Teorii Komunikacji Językowej, Uniwersytet Rzeszowski, Rzeszów.

wyroki, wielokrotnie decydując o przyszłości autorów i ich dzieł, miał moc wynoszenia na piedestał i 'pograżania', przy tym nie tylko wschodzących literatów. Jako gospodarz popularnego w Niemczech w latach 1988–2001 *Kwartetu literackiego*, dowcipny, ostry i bezlitosny w sądach, kontrowersyjny. Urodzony showman 'uczył Niemców czytać i dyskutować o książkach' zyskując miano 'ikony publicystyki kulturalnej' i 'papieża niemieckiej literatury'. Kapryśny, zarozumiały, egocentryczny był przez Niemców uwielbiany i podziwiany².

Książka Gerharda Gnaucka³ *Wolke und Weide: Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre* [*Chmura i wierzbą: Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata* – A.H.] (2009) odkrywająca nieznane bądź mało znane⁴ dotychczas fakty z życia wybitnego krytyka w Polsce w latach 1920–1958 wywołała w Niemczech, ale i w Polsce, gdzie Reich-Ranicki spędził pierwszych 38 lat swego życia, spore poruszenie i sprowokowała do dyskusji na temat wyborów i postaw tej kontrowersyjnej postaci uznawanej w Niemczech za ocaloną ofiarę holokaustu.

Na temat biografii, która równolegle pod tytułem *Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata* ukazała się w Polsce, głos zabrali w prasie nie tylko dziennikarze, publicyści oraz naukowcy obu krajów. Praca Gnaucka dyskutowana była także w mediach austriackich i szwajcarskich, wywołując tym samym rodzaj debaty międzynarodowej wokół książki, jej autora, ale i bohatera.

Podstawy materiałowej badań przedstawionych w niniejszym artykule nie stanowi jednak książka Gnaucka ani też kontrowersyjne wybory czy postawa Reicha-Ranickiego. W obrębie analiz znalazł się dyskurs prasowy wokół biografii napisanej przez niemieckiego korespondenta dziennika „Die Welt” w Polsce. Badania ogniskują się wokół sposobu ukazania w dyskursie prasowym postaci Reicha-Ranickiego⁵. Pytania, jakie w tym kontekście zostały zadane, brzmią: jaki obraz niemieckiego krytyka wyłania się z dyskursu wokół jego biografii, w jakich rolach występuje w nim krytyk w zależności od obranej perspektywy oraz jak ukazały go polskie i zagraniczne media niemieckojęzyczne i czy w tym kontekście można mówić o konstruowaniu rzeczywistości przez media? Metoda do zbadania wskazanych kwestii, zaczerpnięta została z metodologicznych propozycji zakotwiczonych w tradycji germanistycznej, a konkretnie z modelu tzw. wielopoziomowej lingwistycznej analizy dyskursu (DIMEAN)⁶ opracowanej przez Ingo Warnke i Jürgena Spitzmüllera.

² Por. ogólnodostępne publikacje książkowe i materiały prasowe na temat Reicha-Ranickiego w Polsce i krajach niemieckiego obszaru językowego oraz korpus zebrany z artykułów, które ukazały się w prasie polskiej (28) i niemieckojęzycznej (41) po publikacji książki Gerharda Gnaucka w okresie od 01.03.2009 r. do 05.09.2009 r.

³ Gerhard Gnauck, z wykształcenia historyk i politolog, doktor nauk humanistycznych od 1999 roku jest stałym korespondentem dziennika „Die Welt” w Polsce. Zainteresowania naukowo-zawodowe tego urodzonego w Warszawie dziennikarza o polskich korzeniach oscylują wokół polskiej historii i kultury oraz stosunków polsko-niemieckich.

⁴ Pewne niewygodne dla Reicha-Ranickiego fakty na temat jego polskich lat odkrył już w 1994 roku i opublikował w prasie dziennikarz Tilman Jens.

⁵ Korpus stanowią wszystkie, dostępne autorce, artykuły prasowe, które ukazały się drukiem oraz online w prasie niemieckojęzycznej (41) i polskiej (28) jako reakcja na publikację biografii Marcela Reicha-Ranickiego autorstwa Gerharda Gnaucka. Reakcje dziennikarzy i ekspertów można było śledzić w okresie od 01.03.2009 r. do 05.09.2009 r. Po tym czasie dyskusja prasowa ustała.

⁶ Skrót pochodzi od pierwszych liter niemieckiej nazwy tego modelu Diskurslinguistische Mehr-Ebenen-Analyse.

2. UGRUNTOWANIE TEORETYCZNO-METODOLOGICZNE NARZĘDZI WYKORZYSTANYCH W BADANIU

By wyznaczyć profil Marcela Reicha-Ranickiego prezentowany i propagowany na łamach prasy polskiej i niemieckojęzycznej, uzasadnione wydaje się skorzystanie z metod analizy wypracowanych w ramach lingwistycznej analizy dyskursu⁷. Badania prowadzone w ramach tego nurtu podejmują bowiem foucaultowski aspekt wiedzy i władzy w dyskursach społecznych, medialnych, politycznych, na tematy ważne społecznie. Wspomniane badania opierają się na analizach dyskursu⁸ polegających na eksploracji warstwy językowej i tekstu w kompleksach tekstowych/sieciach tekstów powiązanych ze sobą tematycznie, gdyż struktury wiedzy i władzy manifestują się właśnie w użyciu języka, a zatem w tekstach dyskursu.

Badania formacji ponadtekstowych stanowiących dyskursy prowadzone były w różnych kierunkach z wykorzystaniem licznych heterogenicznych narzędzi i metod. Charakteryzował je relatywny pluralizm metodyczno-metodologiczny i brak wspólnego homogenicznego modelu analizy. Pewien porządek w metodologii analizy dyskursu zaprowadzili przedstawiciele lingwistycznej analizy dyskursu Ingo Warnke i Jürgen Spitzmüller, proponując model analiz stanowiący swego rodzaju konglomerat metodologiczny, inspirowany w dużej mierze podejściami lingwistycznymi i uwzględniający także narzędzia i metody lingwistyczne używane w dotychczasowych analizach dyskursu. Model, jak piszą sami jej twórcy, to: „metodologiczny zestaw możliwości lingwistycznej analizy dyskursu, który

⁷ I. Warnke, J. Spitzmüller, *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen* [w:] *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, red. I. Warnke, J. Spitzmüller, Berlin–New York 2008, s. 3–54. Syntetyczne omówienie etymologii, podstaw teoretycznych, kierunków rozwoju i metod, badań nad dyskursem w tradycji germanistycznej w tym lingwistyki dyskursu zarówno w jej odmianie zorientowanej tekstologicznie, jak i tej o nachyleniu epistemologicznym zainteresowany czytelnik znajdzie m.in. w pracy Z. Bilut-Homplewicz, *Prinzip Perspektivierung. Germanistische und polonistische Textlinguistik – Entwicklungen, Probleme, Desiderata*, cz. I: *Germanistische Textlinguistik*, Frankfurt/M. 2016.

⁸ Pojęcie dyskursu w badaniach germanistycznych, mimo często odmiennych sposobów jego pojmowania, powoli się krystalizuje. Na pierwszy plan stopniowo wysuwa się dyskurs rozumiany jako zbiór wypowiedzi na określony temat (por. np. D. Busse, W. Teubert, *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik* [w:] *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, red. D. Busse, F. Hermanns, W. Teubert, Opladen 1994, s. 14; K. Adamzik, *Sprache. Wege zum Verstehen*, Tübingen 2001, s. 254; I. Warnke, *Adieu Text – bienvenue Diskurs? Über Sinn und Zweck einer poststrukturalistischen Entgrenzung des Textbegriffs* [w:] *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*, red. U. Fix, K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm, Frankfurt/M 2002; W. Heinemann, *Textlinguistik versus Diskurslinguistik?* [w:] *Moderne deutsche Texte. Beiträge der Internationalen Germanistenkonferenz*, red. M. Wierzbicka, M. Sieradzka, J. Homa, Frankfurt am Main 2005), których wzajemne powiązania wychodzą poza odniesienia intertekstualne (por. K. Adamzik, *Sprache...*). Odniesienia pomiędzy wypowiedziami (tekstami) wynikają zaś z ich wzajemnych relacji, relacji pomiędzy formacjami wiedzy i aktorami dyskursu (por. I. Warnke, J. Spitzmüller, *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen* [w:] *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, red. I. Warnke, J. Spitzmüller, Berlin–New York 2008, s. 40).

każdorazowo pozwala określić ramy analityczne własnego badania”⁹, integrujący zarazem podstawowe kategorie lingwistycznej analizy dyskursu na jej poszczególnych, ściśle ze sobą powiązanych płaszczyznach: *intertekstualnej*, *intratekstualnej* oraz na płaszczyźnie pośredniczącej pomiędzy oboma wcześniej wspomnianymi, czyli *płaszczyźnie aktorów*. Propozycja ta nie zawiera ściśle określonych wytycznych, którymi należy się kierować według określonego porządku. Model integracyjny ma umożliwiać przede wszystkim orientację w dyskursie i jego analizie. Według autorów DIMEAN, badacz podejmujący analizę dyskursu powinien z zestawu zaproponowanych przez nich metod wybrać jedynie te, które najbardziej odpowiadają specyfice, celom i założeniom jego dociekań badawczych. W modelu, na *płaszczyźnie intratekstualnej*, czyli na płaszczyźnie tekstu, proponuje się m.in. analizy słów kluczowych, tropów, figur retorycznych, funkcji tekstu czy relacji tekst-obraz. Na *płaszczyźnie transtekstualnej* analizy obejmować powinny kontekst toczącego się dyskursu (ramy, toposy, intertekstualność). Zaś na *płaszczyźnie aktorów dyskursu* warto przyjrzeć się rolom interakcyjnym, pozycjom dyskursu, wzorcom działania, czy nominacjom i predykcjom odnoszącym się do aktorów dyskursu.

W celu ustalenia, jaki obraz rzeczywistości przekazują media, czy jest on spójny w odniesieniu do postaci poddanej eksploracji, warto ze zbioru metod zaproponowanych w modelu DIMEAN wybrać taką bądź takie, których specyfika będzie najbardziej odpowiadać ustalonym pytaniom badawczym. Sięgając po kryteria z płaszczyzny aktorów dyskursu¹⁰, można mieć nadzieję na wyprowadzenie interesujących wniosków na temat Reicha-Ranickego, występującego w analizowanym przypadku w roli bohatera dyskursu, czyli jednego z jego aktorów. W niniejszym opracowaniu ze względu na ograniczone ramy, badania zawężone zostaną wybranych metod z tego właśnie poziomu, a mianowicie ról, w jakich dany aktor występuje w analizowanym dyskursie oraz analizy nominacji i predykcji użytych w odniesieniu do Reicha-Ranickego. W przypadku nominacji i predykcji, analiza nie będzie mieć na celu ustaleń czysto językowych. Na ich podstawie podjęta zostanie próba określenia, w jaki sposób użycie określonych nominacji i predykcji wpływa na stworzenie językowego obrazu Reicha-Ranickego w prasie. Ten rodzaj analizy szczególnie dobrze sprawdza się w odniesieniu do obszernych korpusów tekstowych, a z takim też jest korpus zebrany na temat publikacji biografii Marcela Reicha-Ranickego autorstwa Gerharda Gnaucka.

Analizę nominacji i predykcji mającą na celu określanie sądów wartościujących w odniesieniu do konkretnych zjawisk czy postaci wykorzystywali już badacze pod koniec lat osiemdziesiątych. Szczegółowe ustalenia teoretyczne w tym zakresie zawdzięcza się m.in.

⁹ W oryginale: „Ein methodologisches Set an Möglichkeiten einer linguistischen Diskursanalyse (...), das die Grenzen des je eigenen Ansatzes zu verdeutlichen hilft“.

¹⁰ Model Spitzmüllera i Warnke łączy ze sobą główne kategorie lingwistycznej analizy dyskursu na trzech ściśle ze sobą powiązanych płaszczyznach. Obejmuje on kategorie językowe na *płaszczyźnie intratekstualnej*, czyli na płaszczyźnie tekstu (słowa kluczowe, tropy i figury retoryczne, funkcje tekstu, relacje tekst – obraz), na *płaszczyźnie transtekstualnej* analizując kontekst toczącego się dyskursu (ramy, toposy, intertekstualność) oraz na *płaszczyźnie aktorów dyskursu* (role interakcyjne, pozycje dyskursu, wzorce działania). Schemat modelu wielopoziomowej analizy dyskursu (DIMEAN) według Spitzmüllera i Warnke można znaleźć w ich publikacji (Spitzmüller/Warnke 2011, s. 201).

Bellmannowi, Büscherowi, Girnthowi czy Reisiglowi¹¹. Przejrzysty podział oparty na sformułowaniach wymienionych badaczy, który także wykorzystany zostanie w tym opracowaniu, zaproponowała Dorota Miller. Nominacje w jej rozumieniu to „wszystkie, zarówno wartościujące jak i neutralne, formy referencji”¹². Do środków językowych, za pomocą których wyrażane mogą być nominacje, należą: rzeczowniki, zaimki oraz frazy nominale, również te o kompleksowej strukturze. Predykcje natomiast, w oparciu m.in. o ustalenia Reisigla, powstają w wyniku przypisywania konkretnym obiektom określonych przymiotów, czy to w sposób eksplicytny, czy też implicytny¹³. Ich językowa realizacja następuje za pomocą orzeczeń a precyzując, za pomocą orzeczników¹⁴.

Na podstawie analizy nominacji i predykcji danego dyskursu bądź jego wycinka, można wnioskować na temat stosunku podmiotów, w tym w naszym wypadku mediów do opisywanych obiektów, określać wzorce myślowe konkretnych grup społecznych, czy badać wiedzę kolektywną danego społeczeństwa, narodu, obszaru kulturowego.

3. RANICKI W DYSKURSIE WOKÓŁ PUBLIKACJI GNAUCKA

W biografii *Marcel Reich-Ranicki. Polskie lata* Gnauck podał w wątpliwość uczciwość uznanego i cenionego, nie tylko w Niemczech, krytyka, zakwestionował jego zasady moralne a także zasiał wątpliwości co do statusu ofiary.

Role, w jakich do ukazania się książki Gnauck występował w niemieckiej prasie Marcel Reich-Ranicki, to rola: wyroczni w kwestiach literatury, eksperta, który mocą swojego autorytetu decydował o losach pisarzy, a nawet ich wydawców oraz rola ofiary Holocaustu rozsławiającej niemiecką literaturę. Reich-Ranicki, polski Żyd, który przeżył piekło Warszawskiego Getta i przetrwał okropności wojny, który powinien potępiać naród niemiecki za zbrodnie hitlerowskie przeciwko ludzkości, emigrował do kraju swoich prześladowców i poświęcił się propagowaniu wśród zachodnich Niemców wielkiej niemieckiej literatury.

¹¹ Zainteresowanego czytelnika odsyłam do lektury: G. Bellmann, *Zur Nomination und Nominationsforschung* [w:] *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache* 9/1989; H. Büscher, *Emotionalität in Schlagzeilen der Boulevardpresse. Theoretische und empirische Studien zum emotionalen Wirkungspotential von Schlagzeilen der Bildzeitung*. Frankfurt/M. 1996; H. Girnth, *Einstellung und Einstellungsbekundung in der politischen Rede. Eine sprachwissenschaftliche Untersuchung der Rede Philipp Jenningers vom 10. November 1988*. Frankfurt/M. 1993. Herbig, A., Sandig, B., *Das kann doch wohl nur ein Witz sein! Argumentieren, Bewerten und Emotionalisieren im Rahmen persuasiver Strategien* [w:] *Überredung in der Presse. Texte, Strategien, Analysen*, red. M. Moilanen, Berlin/New York 1994; M. Reisigl, *Nationale Rhetorik in Fest- und Gedenken. Eine Diskursanalytische Studie zum „österreichischen Millennium“ in den Jahren 1946 und 1996*, Stauffenburg, Tübingen 2007; O. Stenschke, *Rechtschreiben, Recht sprechen, recht haben – der Diskurs über die Rechtschreibreform. Eine linguistische Analyse des Streits in der Presse*. Tübingen 2005..

¹² D. Miller, *Emotionalität und Wertung im Diskurs. Eine kontrastive Analyse deutscher und polnischer Presstexte zum EU-Beitritt Polens* (=Studien zur Text- und Diskursforschung, Bd. 9), Frankfurt/M. 2014.

¹³ Por. M. Reisigl, *Nationale Rhetorik in Fest- und Gedenken. Eine Diskursanalytische Studie zum „österreichischen Millennium“ in den Jahren 1946 und 1996*, Stauffenburg, Tübingen 2007.

¹⁴ Szczegółowe ustalenia teoretyczne odnoszące się do predykcji i nominacji w dyskursie oraz pewne wnioski wysnute na podstawie egzemplarycznych analiz korpusowych można znaleźć także w artykule A. Hanus, *Was wird hier überhaupt kritisiert? Kritisieren im deutschen Pressediskurs zu „Kapuściński non-fiction“* [w:] *Studia Germanica Gedanensia* 31, 2014;

Taka postawa wywołała w narodzie „prześladowców” podwójny podziw dla Reicha-Ranickiego. Mimo swojej bezwzględności w sądach, mimo wielu kontrowersyjnych wyroków, egocentryzmu i kapryśnej natury, był w Niemczech powszechnie szanowany, a przez czytelników i widzów *Kwartetu Literackiego* – telewizyjnego talk-show na temat literatury – wręcz uwielbiany.

Czy po publikacji biografii o polskich latach krytyka jego prasowy profil uległ zmianie, czy dokonano w nim jedynie nieznacznych, koniecznych modyfikacji, czy może uległ radykalnej reorganizacji/przebudowie?

Odpowiedzieć na tak szeroko sformułowane pytanie z całą pewnością nie jest łatwo, gdyż w zależności z jakiego punktu widzenia spojrzymy na tę nietuzinkową postać, profil Reicha-Ranickiego może ukazać się nam w innej odsłonie, by wymienić tu chociażby wymiar regionalno-kulturowy, czyli sposób konceptualizacji postaci krytyka w mediach w wymiarze regionalnym, narodowym, ponadnarodowym etc. Ponadto można spojrzeć na niego z perspektywy społecznej, kulturowej, historycznej czy też moralnej.

3.1. Ranicki jako alfa i omega literatury, fachowiec w swojej dziedzinie, człowiek kultury cieszący się powszechnym uznaniem

Jedną z ról, w jakiej obsadza i profiluje Reicha-Ranickiego prasa patrząc z perspektywy kompetencji, to rola eksperta w swojej dziedzinie, który zdołał zyskać powszechne uznanie.

Niezależnie, czy przeanalizujemy teksty, które ukazały się na temat krytyka w prasie, polskiej, niemieckiej, austriackiej, czy szwajcarskiej, wszędzie odnajdziemy nagromadzenie nominacji wartościujących pozytywnie, wskazujących na wybitne osiągnięcia w dziedzinie literatury i krytyki literackiej. Polska prasa określa Reicha-Ranickiego mianem: *papieża niemieckiej krytyki* bądź też *papieża krytyki niemieckiej*, *papieża literatury*, *papieża krytyki literackiej*, *władcy książek*, *cesarza krytyków*, *czołowego krytyka literackiego*, *wyroczeni dla niemieckich pisarzy*, *człowieka-wyroczeni* czy *wybitnego literaturoznawcy*.

Oprócz uznania dla kompetencji, wskazuje się na ogromną, niebywałą wręcz władzę, jaką krytykowi literackiemu udało się zyskać w Niemczech. W prasie austriackiej i szwajcarskiej dominują nominacje wartościujące pozytywnie, wskazujące na eksponowaną pozycję Reicha-Ranickiego w obszarze literatury i krytyki literackiej oraz jego zasługi jako ambasadora/popularyzatora literatury i kultury wśród przeciętnych obywateli, niemających na co dzień styczności z literaturą: *erfolgreicher Kritiker* [krytyk odnoszący sukcesy¹⁵], *Chefkritiker* [naczelnny krytyk], *Kritikerpapst* [papież krytyki], *einflussreichster deutschsprachiger Literaturkritiker* [najbardziej wpływowy niemieckojęzyczny krytyk literacki], *Literaturvermittler* [ambasador literatury], *Kulturvermittler* [ambasador kultury], *echter Kritiker* [prawdziwy krytyk]. W niemieckiej prasie natomiast, obok wymienianych już popularnych nominacji podkreślających kompetencje krytyka i niekwestionowaną poczesną pozycję w dziedzinie literatury i krytyki literackiej: *Literaturpapst* [papież literatury], *deutscher Kritikerpapst* [niemiecki papież krytyki] *unbestrittene Nummer eins der deutschen Literaturkritik* [niekwestionowany numer jeden niemieckiej krytyki literackiej], oraz jego potężnej władzy i wpływowości: *einflussreichster deutschsprachiger Literaturkritiker*, [najbardziej wpływowy niemieckojęzyczny krytyk literacki] oraz tych wskazują-

¹⁵ W niektórych przypadkach tłumaczenia na język polski nie została zachowana nominacja z tą samą strukturą gramatyczną. W takich wypadkach w tłumaczeniu oddana została jednak ich zawartość treściowa.

cych na wytrwałość i kompetencje krytyka *unermüdlich tätiger „Kritikerpapst“* [niezmordowanie/nieustrudzenie aktywny „papież krytyki”], *maßgeblicher Kritiker* [miarodajny krytyk], znalazły się także nominacje ukazujące jego mniej pozytywne cechy jak bezwzględność i brak litości w wydawaniu sądów: *Literaturoberzensor* [główny cenzor literatury], czy też nieustępliwość: *streitlustige Großkritikerikone* [kłótliva ikona wielkiej krytyki]. Ciekawy przykład w tym kontekście stanowi także nominacja, która kilkakrotnie pojawiała się w artykułach niemieckich dziennikarzy: *unser deutscher Literaturpapst* [nasz niemiecki papież literatury], wskazująca na dumę, z jaką wypowiadają się oni o Reichu-Ranickim. Podkreślają bowiem, iż ten, „jak by na to nie spojrzeć”, polski Żyd jest ich „niemieckim” znawcą literatury, ekspertem i autorytetem.

Innym aspektem podkreślanym w tym kontekście i wartym uwagi jest wykreowanie krytyka na postać niemalże mityczną, wyniesienie Reicha-Ranickiego do rangi ikony, symbolu swojej epoki, co wiąże się z podziwem ze strony nie tylko znawców tematu, fachowców, ale całego społeczeństwa, bez względu na wiek i przekonania. Reichowi-Ranickiemu, na wzór gwiazd rocka, sportu czy kina, udało się oczarować tak młodych, niedoświadczonych jak i tych mocno stąpających po ziemi, statecznych obywateli. W prasie niemieckiej określany był bowiem jako: *Ikone der Populärkultur* [ikona popkultury], *Medienstar* [gwiazda mediów], *Symbolfigur* [postać symbol], *Jahrhundertgestalt* [postać stulecia], *Star des Literarischen Quartetts* [gwiazda Kwartetu Literackiego]. Podobne określenia pojawiły się także w polskich mediach: *ikona publicystyki kulturalnej*, *instytucja kulturalna* oraz w prasie austriackiej i niemieckiej: *Ikone der Populärkultur* [ikona popkultury], *Jahrhundertfigur* [postać stulecia].

3.2. Reich-Ranicki – kłótlivy egocentryk

Kolejny istotny element wpływający na obraz Reicha-Ranickiego w prasie to jego charakter. Na podstawie analizy zebranego korpusu wyłania się kolejny profil krytyka: Reich-Ranicki jako choleryk i egocentryk. W prasie wszystkich poddanych analizie krajów pojawiają się nominacje wartościujące, wskazujące na niełatwy charakter krytyka. Prasa zagraniczna nie rozbudowuje jednak tego wątku, ograniczając się do pojedynczych informacji sygnalizujących ten fakt: *für seine Ungeduld berühmter Choleriker* [słynny ze swojej niecierpliwości choleryk], *Besserwisser* [przemądrzalec], *selbstherrlicher Pfau* [despotyczny paw]. Mimo iż to pojedyncze nominacje, to jednak bardzo wyraziście rysują profil krytyka.

W prasie niemieckiej, która dokładniej przygląda się Reichowi-Ranickiemu z perspektywy jego osobowości, więcej uwagi poświęca się związkowi, a nawet wpływowi charakteru krytyka na jego pracę zawodową. W kontekście charakteru krytyka podkreśla się, iż nie należy on do osób łagodnych i uступliwych. Profiluje się go na bezwzględnego i nieustępliwego choleryka, nie wskazując, w odróżnieniu do chociażby prasy polskiej, która pisze o błyskotliwości i poczuciu humoru, na żadne pozytywne cechy jego charakteru. Najczęściej stosowaną nominacją pojawiającą się w kontekście charakteru opisywanej tu postaci jest bez wątpienia wartościująca negatywnie nominacja: *streitlustige Großkritikerikone*, (kłótliva ikona wielkiej krytyki). Pozostałe indykatory, wykazujące trudny charakter krytyka, reprezentowane są licznie przez predykcje wartościujące.

- (1) *wurde bekannt wie ein bunter Hund, mit seinen zahllosen, oft rücksichtslosen, zuweilen in der Ablehnung eines Buches schneidenden Kritiken und dank seiner Machtposition als langjähriger Leiter des Literaturressorts der FAZ* [stał się powszechnie znany za sprawą licznych, często bezwzględnych, niekiedy w przypadku

dezaprobaty druzgocących krytyk i dzięki swojej pozycji jako długoletni szef działu literatury FAZ¹⁶] (Roland H. Wiegenstein, *Gerhard Gnaucks neues Buch „Wolke und Weide“*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);

- (2) *hat er sich unter Literaten Feinde sonder Zahl gemacht und viele gefunden, die seinem Urteil beinah blind vertrauten* [wśród literatów zaskarbił sobie niebywałą liczbę wrogów, ale znalazł też wielu, którzy jego osądom niemalże ślepo ufali] (Roland H. Wiegenstein, *Gerhard Gnaucks neues Buch „Wolke und Weide“*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);
- (3) *wies letztes Jahr den Deutschen Fernsehpreis für seine Verdienste als Literaturvermittler mit der Begründung zurück, das Niveau auf der Mattscheibe werde mit «viel Blödsinn» immer erbarmungsloser abgesenkt* [odmówił w tamtym roku Niemieckiej Nagrody Telewizji za swoje zasługi jako ambasador literatury uzasadniając, iż poziom telewizji z jej «wieloma bzdurami» bezlitośnie spada] (*Neue Beweise: Als Geheimdienstler warb Reich-Ranicki Spitzel an, Tages – Anzeiger* 2009);
- (4) *Dabei hat er seine Fähigkeit, herb zu urteilen und sich Feinde zu machen, wenn es sich denn ergab, bis zur Perfektion entwickelt* [Przy tym swoją umiejętność ostrej krytyki i zaskarbił sobie wrogów, jeżeli tak się akurat złożyło, rozwinął do perfekcji]. (Roland H. Wiegenstein, *Gerhard Gnaucks neues Buch „Wolke und Weide“*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009).

Najczęściej pojawiające się predykcje, odnoszące się do charakteru Reicha-Ranickiego wskazują na bezwzględność i nieustępliwość krytyka, który nie zważając na to, ilu przysporzy sobie wrogów, formułuje bardzo odważne, często kontrowersyjne, niejednokrotnie zbyt ostre i druzgocące sądy. Refleksja na tym, jak bardzo komuś zaszkodzi, rujnując nawet karierę, zdawała się nie zaprzętać mu głowy. Prasa niemiecka najlepiej znająca zawiłości i złożoność charakteru krytyka ukazuje go także jako egocentryka, chętnie zwracającego uwagę na swoją postać, uwielbiającego wręcz sytuację, gdy znajdował się w centrum uwagi mediów. Wskazuje ponadto, iż kontrowersyjne wyroki i oryginalne, często dziwaczne zachowanie, pozwalało Reichowi-Ranickiemu utrzymywać się w centrum zainteresowania całego niemal społeczeństwa. Krytyk nie dbał jednak przy tym, czy swoimi wyrokami i zachowaniem powiększy grono swoich adoratorów, czy zyska kolejnych przeciwników.

3.3. Oszust, karierowicz, manipulant, kat, funkcjonariusz bezpieczeństwa

Najwięcej miejsca media wszystkich wymienionych krajów poświęciły kwestiom budzącym w przypadku Reicha-Ranickiego najwięcej emocji, a mianowicie kwestii jego niejasnej i wywołującej wiele kontrowersji przeszłości w Polsce, skrupulatnie przestudiowanej i opisanej w książce Gnaucka. W tym wypadku jednak dziennikarze reprezentujący poszczególne kraje nie byli już zgodni w swoich sądach, nie mówili jednym głosem.

Analizując językowy obraz wielkiego krytyka pod kątem moralno-etycznym, należy zauważyć, iż z tej perspektywy nominacje nie są już tak sugestywne jak w przypadku profilowania sylwetki Reicha-Ranickiego, wyroczni w kwestiach literatury. Nominacje odnoszące się do tego aspektu życia krytyka stanowią głównie określenia funkcji, jakie pełnił w poszczególnych okresach życia do roku 1958: *funkcjonariusz polskich tajnych służb, główny tłumacz Judenratu, kierownik Konsulatu Generalnego i rezydent wywiadu w Londynie, etatowy funkcjonariusz UB, Mitarbeiter des polnischen Geheimdienstes* [współpra-

¹⁶ FAZ to skrót od pełnego tytułu niemieckiego dziennika „Die Frankfurter Allgemeine Zeitung”.

ownik polskiego tajnego wywiadu], *Geheimdienstler* [agent wywiadu], *Militärzensor in Oberschlesien* [cenzor wojskowy na Górnym Śląsku], – *Sekretär des Judenrates* [sekretarz Judenratu], *Angehöriger des Sicherheitsdienstes* [członek służ bezpieczeństwa], *Sicherheitsmann* [pracownik służ bezpieczeństwa]. Bez wątpienia wskazują one na funkcje i stanowiska, z których dzisiaj nikt nie miałby powodu do dumy, mówią jednak niewiele o samej postaci pełniącej te urzędy, o motywach jej działań i motywach dokonanych wyborów, o stosunku do powierzonych obowiązków, o przekonaniach, o słuszności tej drogi życiowej. Predykcje okazują się zatem najlepszym źródłem wiedzy na temat tego aspektu życia Reicha-Ranickiego.

Stosunek prasy szwajcarskiej i austriackiej do polskiej przeszłości Reicha-Ranickiego i jego przemilczeń, a nawet tuszowania niektórych niewygodnych dla krytyka faktów, najlepiej ukazują predykcje występujące w artykułach zawartych w poniższych przykładach:

- (1) *hat die problematischen Seiten seiner Biografie stets heruntergespielt* [banalizował drażliwe aspekty swojej biografii] (Ulrich M. Schmid, *Ein moderner Wallenrod*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);
- (2) *hat seine Lebenserzählung dem deutschen Schulddiskurs der Nachkriegszeit angepasst* [dopasował historię swojego życia do niemieckiego powojennego dyskursu winy] (Ulrich M. Schmid, *Ein moderner Wallenrod*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);
- (3) *behandelt in der Autobiografie seine Kriegstätigkeit als Militärzensor in Oberschlesien mit wenigen Sätzen* [w autobiografii swojej działalności wojennej jako cenzor wojskowy na Górnym Śląsku poświęca zaledwie kilka zdań] (Ulrich M. Schmid, *Ein moderner Wallenrod*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);
- (4) *Ranicki ist gleichzeitig Autor und Held seines biografischen Spiels* [Ranicki jest jednocześnie autorem i bohaterem swojej gry biograficznej] (Ulrich M. Schmid, *Ein moderner Wallenrod*, „Neue Züricher Zeitung“ 2009);
- (5) *In seiner Autobiografie bestätigte der Autor eher wortkarg seine Geheimdienstmitarbeit* [W autobiografii autor potwierdził raczej lakonicznie swoją pracę w tajnym wywiadzie] (Alexander Sury, *Gestern, als ich jung war*, „Der Bund“ 2009);
- (6) *der große Kritiker nicht mit jener Offenheit damit umgeht* [mit der Vergangenheit – A.H.], *die in Deutschland erwartet wird* [ten wielki krytyk nie zawsze podchodzi do niej (przeszłości – A.H.)] otwarcie, jak oczekuje się tego w Niemczech] (*Heikle Gratwanderungen*, „Die Presse“ 2009);
- (7) *schildert gewisse Ereignisse nicht ganz präzise und ehrlich* [pewne wydarzenia opisuje nie całkiem precyzyjnie i szczerze] (*Heikle Gratwanderungen*, „Die Presse“ 2009);
- (8) *ließ Details seiner Tätigkeit für den polnischen Geheimdienst aus* [pomiął szczegóły dotyczące swojej działalności w polskich tajnych służbach wywiadu] (*Heikle Gratwanderungen*, „Die Presse“ 2009).

Stosunek prasy obu krajów do postawy Reicha-Ranickiego względem jego własnej biografii oddaje następujący fragment artykułu Ulricha M. Schmid: *Ein moderner Wallenrod*: Vor dem Zusammenbruch des Sowjetimperiums wusste man wenig über die polnische Vergangenheit des erfolgreichen Kritikers, der sich 1958 in die BRD abgesetzt hatte und in kürzester Zeit durch geschickte Selbstinszenierung zur dominanten Figur des Literaturbetriebs aufgestiegen war. Für den öffentlichen Gebrauch hatte Reich-Ranicki seine Lebenserzählung dem deutschen Schulddiskurs der Nachkriegszeit angepasst: Er habe

den Holocaust im Warschauer Ghetto überlebt und sei vor der kommunistischen Diktatur geflohen. („Neue Zürcher Zeitung” 2009)

[Przed upadkiem imperium sowieckiego nie wiele było wiadomo o polskiej przeszłości cenionego krytyka, który w 1958 osiedlił w RFN i w niebywale krótkim czasie dzięki umiejętnej autoprezentacji awansował na dominującą postać branży literackiej. Dla publicznego użytku dopasował historię swojego życia do powojennego niemieckiego dyskursu na temat winy: Miał przeżyć holokaust w Warszawskim Getcie i uciec przez dyktaturą komunistyczną.] („Neue Zürcher Zeitung” 2009).

Predykcje o podobnym charakterze i wymowie można znaleźć także w prasie polskiej. Tu również zarzuca się Reichowi-Ranickiemu tuszowanie jego własnej przeszłości oraz próby zatajenia pacy dla Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego:

- (1) Ranicki świadomie budował swój własny mit, przemilczając niewygodne fakty i dość dowolnie interpretując własną biografię (Agata Szwedowicz, *Ukazała się biografia Marcela Reicha-Ranickiego*, *pozytywy.com*, 02.05.2009);
- (2) bardzo niechętnie mówił i mówi o wszystkim, co mogłoby się wydawać plamą na jego życiorysie (Wojciech Pięciak, *Papież, który służył diabłu*, „Rzeczpospolita” 2009);
- (3) Fakt powojennej pracy Ranickiego w służbach bezpieczeństwa znany jest już od 1991 roku, jednak sam zainteresowany marginalizował dotąd znaczenie tego „epizodu”, pełnił jedną z ważniejszych funkcji w ubeckim wywiadzie (Agata Szwedowicz, *Ukazała się biografia Marcela Reicha-Ranickiego*, *pozytywy.com*, 02.05.2009);

Prasa niemiecka niezwykle rzadko zwraca uwagę na zasygnalizowane powyżej problemy. Jedynie w trzech artykułach zebranego korpusu ich autorzy wskazują na fakt tworzenia przez Reicha-Ranickiego własnej wersji jego życiorysu.

W artykułach zaczerpniętych z prasy austriackiej odnajdziemy wskazania na jeszcze inny aspekt polskiej przeszłości krytyka z czasu okupacji, stanowiące mocne oskarżenia pod adresem wielkiego autorytetu, nauczyciela Niemców:

- (1) *war involviert bei den Transporten in die Gaskammern* [był zamieszany w transporty do komór gazowych] (*Heikle Gratwanderungen*, „Die Presse“ 2009);
- (2) *in dieser furchtbaren Ghettosituation schrieb seelenruhig Musikrezensionen* [w tych strasznych warunkach getta najspokojniej w świecie pisał recenzje muzyczne] (*Heikle Gratwanderungen*, „Die Presse“ 2009);

Nie bez znaczenia są także predykcje odnoszące się do powojennej działalności Reicha-Ranickiego. Te reprezentowane są w prasie wszystkich krajów uwzględnionych w analizach:

Prasa austriacka:

- (1) *war für das Sicherheitsministerium tätig* [pracował dla Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego] (Vladimir Vertlieb, *Vom Zensor zum Papst*, „Die Presse“ 2009),
- (2) *seine Tätigkeit für die Staatssicherheit ein „Pakt mit dem Teufel“ gewesen sei* [jego działalności dla służb bezpieczeństwa była „paktem z diabłem“] (Vladimir Vertlieb, *Vom Zensor zum Papst*, „Die Presse“ 2009),
- (3) *war Mitglied jener polnischen Sicherheitskräfte, die zusammen mit Sondereinheiten des sowjetischen Geheimdienstes NKWD im eben erst eroberten Oberschlesien „Säuberungen“ durchführten* [był członkiem tych polskich służb bezpieczeństwa, które z jednostkami specjalnymi tajnych służb NKWD przeprowadzały „czystki” na

ledwie zdobytym Górnym Śląsku] (Jurij Below, *Mehr Licht ins Dickicht*, „Readers Edition“ 2009).

Prasa polska:

- (1) był etatowym pracownikiem komunistycznego aparatu terroru (Wojciech Pięciak, *Papież, który służył diabłu*, „Rzeczpospolita” 2009);
- (2) pilnował kolegów – czy są lojalni, czy nie planują uciec na Zachód? (Wojciech Pięciak, *Papież, który służył diabłu*, „Rzeczpospolita” 2009);
- (3) nadzorował siatkę szpiegów zajmujących się m.in. rozpracowywaniem polskiej emigracji (Piotr Buras, *Biografii nie oddam*, „Gazeta Wyborcza” 2009).

Prasa szwajcarska:

- (1) *treten Marcel und Tosia ins Ministerium für öffentliche Sicherheit* [Marcel i Tosia¹⁷ zaczynają działalność w Ministerstwie Bezpieczeństwa Publicznego] (Alexander Sury, *Gestern, als ich jung war*, „Der Bund” 2009);
- (2) *hat im Oktober 1944 eigenhändig einen Fragebogen ausgefüllt, um in den Geheimdienst aufgenommen zu werden* [w październiku 1944 własnoręcznie podpisał kwestionariusz, by przyjęto go do tajnych służb wywiadu] (*Neue Beweise: Als Geheimdienstler warb Reich-Ranicki Spitzel an*, *Tages – Anzeiger* 2009);
- (3) *als Geheimdienstler warb Spitzel an* [Jako agent wywiadu werbował donosicieli] (*Neue Beweise: Als Geheimdienstler warb Reich-Ranicki Spitzel an*, *Tages – Anzeiger* 2009).

Prasa niemiecka:

- (1) *war für das polnische Kriegsentschädigungsbüro in Berlin tätig* [pracował dla polskiego biura reparacji wojennych] (Gerrit Bartels, *Reich-Ranicki und Polen Die halbe Heimat*, „Der Tagesspiegel“ 2009);
- (2) *hat 1946 als Agent bei der polnischen Militärmission in Berlin Dienst getan* [w 1946 odbywał służbę jako agent w polskiej misji wojskowej w Berlinie] (Ingo Langner, *Alle Sünder, außer Gerhard*, *www.achgut.com* 2009);
- (3) *Als Mitarbeiter der polnischen Mission sammelte er Hinweise auf gestohlenen polnisches Eigentum* [jako pracownik polskiej misji zbierał wskazówki na temat skradzionego mienia polskiego] (Franziska Augstein, *Gerhard Gnauck „Wolke und Weide“*, „Süddeutsche Zeitung“ 2009);
- (4) *1948 war er unter dem Namen „Marceli Ranicki“ als Vize-Konsul mit 32 Untergebenen und Resident an die Polnische Botschaft in London entsandt worden* [w 1948 pod nazwiskiem „Marceli Ranicki“ został oddelegowany jako wicekonsul z 32 podwładnymi i rezydent do polskiej ambasady w Londynie] (Jurij Below, *Mehr Licht ins Dickicht*, „Readers Edition“ 2009);
- (5) *Resident Ranicki war vor allem für Informationsbeschaffung zuständig* [rezydent Ranicki był przede wszystkim odpowiedzialny za zdobywanie informacji] (Jurij Below, *Mehr Licht ins Dickicht*, „Readers Edition“ 2009);
- (6) *Von Februar 1947 an war Marceli Reich zunächst Vizekonsul und später Konsul in London* [od lutego 1947 Marceli Reich był najpierw wicekonsulem a później konsulem w Londynie] (Franziska Augstein, *Gerhard Gnauck „Wolke und Weide“*, „Süddeutsche Zeitung“ 2009);

¹⁷ Imię żony Reicha-Ranickiego.

- (7) *In London oblag ihm unter anderem die Aufsicht über das Pass- und Visareferat* [w Londynie podlegał mu przede wszystkim nadzór nad wydziałem paszportowym i wizowym] (Franziska Augstein, *Gerhard Gnauck „Wolke und Weide“*, „Süddeutsche Zeitung“ 2009).

Analiza powojennej działalności Reicha-Ranickiego podjęta z perspektywy prasy poszczególnych krajów wyraźnie wskazuje na heterogeniczność podejść do tego okresu życia literata i ukazuje różne, nawet rozbieżne językowe profile *władcy książek*. O powojennych losach Reicha-Ranickiego austriacka i szwajcarska prasa pisze zgodnie, iż krytyk świadomie wstąpił do służb bezpieczeństwa, czyniąc tym samym wiele zła innym. Z artykułu zamieszczonego 12.03.2009 r. w szwajcarskim dzienniku „Der Tages-Anzeiger” dowiadujemy się nawet, iż Marceli Reich¹⁸ zabiegał o przyjęcie go do tajnych służb bezpieczeństwa a także, że istnieją dowody, iż własnoręcznie podpisał odpowiedni kwestionariusz. O charakterze działalności jednostek, w których służył Reich, czytelnik dowie się z tekstu zamieszczonego w austriackiej „Die Presse”. Vladimir Vertlieb w swoim artykule *Vom Zensor zum Papst [Od cenzora do papieża]* wskazuje na analogie form aktywności formacji, w których działał Reich do służb NKWD, z którym te jednostki współpracowały. We wspomnianym już dzienniku „Der Tages-Anzeiger” z 12.03.2009 r. jest też mowa o werbowaniu przez Ranickiego¹⁹ informatorów do tajnej służby wywiadowczej w Londynie. Gros predykcji, które znajdziemy w prasie szwajcarskiej i austriackiej, to predykcje o charakterze neutralnym. Niewiele pojawia się w tym kontekście predykcji wartościujących, przeważa relacjonowanie faktów zaczerpniętych z książki Gnaucka, a udokumentowanych kwerendami w IPN archiwach MBP. W tym kontekście praca dla UB, współpraca z NKWD, czy też stanowiska głównego tłumacza i sekretarza Judenratu mówią same za siebie. Już sam fakt takiej działalności wystarczająco waloryzuje postawę krytyka. W jakiej roli we wspomnianej prasie występuje Reich-Ranicki nie może być kwestią sporną.

Więcej predykcji wartościujących, a zarazem zabarwionych emocjonalnie, czytelnik znajdzie w polskiej prasie, co zdaje się być zrozumiałe, bo któż może mieć bardziej emocjonalny stosunek do służb, niż ten, kto sam, we własnym kraju poznał ich metody działania. Stąd zapewne sformułowania „był etatowym pracownikiem komunistycznego aparatu terroru”, czy „rozpracowywał” polską emigrację.

Jakże zatem diametralnie różny, w porównaniu z przedstawionymi, jest powszechny obraz Reicha-Ranickiego ukazany w niemieckiej prasie, w większości sympatyzującej z krytykiem²⁰. Żadnych śladów pracy agenturalnej dla UB, jak pisze się, Reich-Ranicki: „pracował dla polskiego biura reparacji wojennych, odbywał służbę jako agent w polskiej misji wojskowej w Berlinie, jako pracownik polskiej misji zbierał wskazówki na temat skradzionego mienia polskiego, był najpierw wicekonsulem a później konsulem w Londynie”. A jeśli już w jakimś artykule pojawi się wzmianka, iż pracował jako tajny agent, to

¹⁸ Tak brzmiało pierwotnie imię i nazwisko późniejszego wielkiego niemieckiego krytyka Marcela Reicha-Ranickiego.

¹⁹ To drugie nazwisko, którym Reich-Ranicki posługiwał się podczas swojej misji w Londynie.

²⁰ W niemieckiej prasie ukazały się także pojedyncze artykuły potępiające polską część „kariery” Reicha-Ranickiego, ale ich głos nie był tak mocny, jak głos zwolenników krytyka.

nigdy nie ma mowy o UB, a o polskim wywiadzie, czy tajnym wywiadzie. Żaden z autorów nie wspomina, iż UB było odpowiednikiem działającej w NRD Stasi²¹.

3.4. Reich-Ranicki – ofiara Holokaustu

Nie sposób pominąć jeszcze jednej roli, w jakiej postać wielkiego krytyka pojawia się w prasie. Jest to co prawda rola, w której obsadza go jedynie prasa niemiecka, ale rola bardzo ważna, pozwalająca zrozumieć pewne reakcje prasy niemieckiej bądź też brak reakcji Niemców jako społeczeństwa pośrednio winnego masakry II wojny światowej na zarzuty Gnaucka, a także zachowanie i pozycję w tej dyskusji samego Reicha-Ranickiego.

Już sama analiza użytych nominacji: *der Betroffene* [dotknięty (w kontekście kolejnych przeciwności losu)], *das Opfer* [ofiara], *mittelloser Flüchtling* [uchodźca bez środków do życia], *der Flüchtling* [uchodźca] wskazuje na fakt, iż prasa niemiecka współodczuwa z krytykiem i czuje się współwinna takiej sytuacji.

Jeszcze sugestywniej postawę prasy niemieckiej względem Reicha-Ranickiego, jego rolę ofiary, pozbawionej niejednokrotnie wyboru, pozbawionej środków do życia oddają przejmujące predykcje przewijające się w artykułach zaczerpniętych z prasy niemieckiej:

- (1) *nur durch Zufall seiner Ermordung durch die Deutschen entgangen* [tylko za sprawą przypadku uciekł Niemcom] (Martin Lüdke, *Reich-Ranicki. Der Denkmalsturz bleibt aus*, „Frankfurter Rundschau“ 2009);
- (2) *äußerst knapp den Nazis entkommen* [ledwie umknął nazistom] (Martin Lüdke, *Reich-Ranicki. Der Denkmalsturz bleibt aus*, „Frankfurter Rundschau“ 2009);
- (3) *er und seine Familie wurden im Herbst 1938 wie tausende Juden mit polnischer Staatsangehörigkeit in einer Nacht-und-Nebel-Aktion nach Polen vertrieben* [on i jego rodzina, jak tysiące Żydów posiadających polskie obywatelstwo, zostali w jesieni 1938 roku wypędzeni do Polski w ramach akcji *Nacht-und-Nebel*²²] (Markus Roth: *Wolke und Weide. Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre*, www.wla-online.de 2009);
- (4) *als Übersetzer für den Judenrat im Warschauer Ghetto konnte er sich zunächst über Wasser halten* [jako tłumacz Judenratu w warszawskim getcie mógł na początku wiązać koniec z końcem] (Markus Roth: *Wolke und Weide. Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre*, www.wla-online.de 2009);
- (5) *er und seine Frau entgingen der Ermordung in den Gaskammern in Treblinka durch die Hilfe der polnischen Familie Gawin* [uniknął wraz z żoną śmierci w komorze gazowej w Treblince dzięki pomocy polskiej rodziny Gawinów] (Markus Roth: *Wolke und Weide. Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre*, www.wla-online.de 2009);
- (6) *in diesen Jahren kämpfte er vor allem aber auch ums Überleben, im Warschauer Ghetto und bei der Familie Gawin* [ale w tych latach walczył przede wszystkim o przeżycie zarówno w getcie warszawskim, jak i u rodziny Gawinów] (*Reich-Ranicki und Polen. Die halbe Heimat*, „Der Tagesspiegel“ 2009).

²¹ Stasi, pełna nazwa: Ministerium für Staatssicherheit to w tłumaczeniu na język polski Ministerstwo Bezpieczeństwa Państwowego Niemieckiej Republiki Demokratycznej.

²² Mowa jest o akcji „Noc i mgła”.

Wszyscy bez mała niemieccy dziennikarze wskazują na to, czego ten wielki krytyk musiał doświadczyć, jak wielkim musiało to być dla niego przeżyciem i jakie piętno niewątpliwie wywarło na jego psychice: wypędzenie młodego człowieka wraz z rodziną z Niemiec, walka o przeżycie w getcie i pod podłogą Gawinów, a także trudne lata powojenne aż do czasu emigracji do kraju oprawców. Często podkreślają też, iż Reich-Ranicki tylko cudem uszedł z życiem i cały czas musiał walczyć o przetrwanie. Nie potępiają go więc za pracę w administracji getta, za służbę w tajnym wywiadzie tłumacząc to „walką o przeżycie”. Znakomicie podejście do Reicha-Ranickiego i jego roli ofiary oddaje następujący fragment z artykułu Ingo Langnera: *Alle Sünder, außer Gerhard* [Wszyscy grzeszni poza Gerhardem]

Wodurch Marcel Reich-Ranicki zum vierten Mal da angelangt war, wo er 1938 (als das nationalsozialistische Deutsche Reich den Achtzehnjährigen gewaltsam aus seiner Wahlheimat Berlin zurück nach Polen abschoß) und 1939 (als ihn die SS ins Warschauer Ghetto verbannte) und 1945 (da ist er aus seinem Überlebensversteck gekrochen) schon gewesen ist: nämlich buchstäblich bei Null. Diese Null nahm dann übrigens 1958 in Marcel Reich-Ranickis Biographie ein fünftes Mal Platz. In jenem Jahr ist der „halbe Pole, halbe Deutsche und ganze Jude“ (so MRR 1958 zu Günter Grass) mit einem Handkoffer voller Manuskripte, einer Schreibmaschine und ansonsten kaum mehr, als was er auf dem Leibe trug - offiziell nur für kurz, in Wirklichkeit aber für fünfzig Jahre – nach Frankfurt am Main gefahren.

[W wyniku czego Marcel Reich-Ranicki po raz czwarty znalazł się tam, gdzie już był w 1938 r. (gdy narodowo-socjalistyczna Rzesza Niemiecka siłą wydalila go z Berlina, jego ojczyzny z wyboru, do Polski) i 1939 r. (gdy SS wypędziły go do Warszawskiego Getta) i w 1945 r. (wtedy wyczołgał się z kryjówek, która uratowała mu życie) a mianowicie w punkcie zero. W tym punkcie zresztą znalazł się Marcel Reich-Ranicki jeszcze raz, po raz piąty w 1958. W owym roku ten „pół Polak, pół Niemiec i cały Żyd” (tak wypowiedział się MRR w 1958 r. do Güntera Grassa) z podręczną walizką pełną manuskryptów, maszyną do pisania i właściwie niczym więcej niż to, co miał na sobie – wyjechał – oficjalnie jedynie na krótko, w rzeczywistości na pięćdziesiąt lat – do Frankfurtu nad Menem.]

Jak bez trudu można zauważyć, niełatwo autorom artykułów potępić za działalność w Polsce wybitną postać niemieckiej krytyki literackiej, która, przeżywszy okropności okupacji hitlerowskiej, prześladowania i dyskryminację, wybrała kraj oprawców za własny i której literaturę cały czas popularyzowała i rozsławiała.

4. PODSUMOWANIE

Analiza predykcji i nominacji w dyskursie prasowym wokół publikacji Gnaucka zastosowana względem najważniejszego aktora tegoż dyskursu w celu ustalenia językowego obrazu Reicha-Ranickiego, powstałego w wyniku zderzenia z sobą niejednorodnych sądów, dyskusji na łamach prasy, polemik z innymi autorami, daje nader heterogeniczny obraz krytyka. W ostatecznym rozrachunku ten wielki niemiecki krytyk jawi się odbiorcom tekstów o nim jako wybitny, ale nader surowy w sądach i bezwzględny znawca literatury, ceniący rozgłos i życie w świetle reflektorów, indywidualista, który emigrując do innego kraju stworzył autorską kreację własnego życiorysu, ale także człowiek, który przeżył Holokaust,

cudem unikając eksterminacji. Z językowego obrazu stworzonego przez prasę poddaną analizie wynika, iż świetnie wykorzystał ten fakt, by w Niemczech mieć status ofiary, która jednak emigrowała nie gdzie indziej, a do kraju swoich prześladowców, by tam rozsławiać i krzewić literaturę Goethego, Schillera czy Manna.

Jak wynika z przeprowadzonych analiz, obraz krytyka, jeśli wziąć pod uwagę różne perspektywy i obszary kulturowe, nie jest jednolity.

Polska prasa podkreśla zasługi Reicha-Ranickiego dla kształtowania świadomości i wrażliwości współczesnych Niemców na literaturę, jednak głównie w tym celu, by skonstruować je z ujawnionymi faktami na temat jego mrocznej przeszłości, ukazać jak bardzo egoistycznie kierował swoimi wyborami, jak obojętne były mu losy i krzywda innych, jak bezduszenie podchodził do drugiego człowieka a także, jak skrupulatnie ukrywał swoją polską przeszłość i jak zjadale odpierał zarzuty na temat jego służby w UB.

Językowy obraz Reicha-Ranickiego w prasie austriackiej i szwajcarskiej przedstawia się porównywalnie. W obu krajach autorzy artykułów nie negują zasług krytyka, wskazując na zaszczytną pozycję, którą ten uchodźca cieszy się w Niemczech, a także na władzę niemalże absolutną w zakresie wyrokowania na tematy literackie. Jednakże, mimo tego samego obszaru językowego i zbliżonego kręgu kulturowego, Austriacy i Szwajcarzy tworzą profil Reicha-Ranickiego dalece odmienny od tego, który wykreowała zdecydowana większość prasy niemieckiej. W prasie tych krajów po ukazaniu się biografii Gnaucka, w profilu Reicha-Ranickiego kreuje manipulant a karierowicza, który historię swojego życia 'dopasował do niemieckiego powojennego dyskursu winy'. Postać, która zataiła swoje niechlubne wybory i czyny z przeszłości. W końcu człowiek, który 'zawarł kontrakt z diabłem' decydując się na współpracę a ostatecznie na etatową pracę w UB, na służbę w komunistycznych „organach terroru”²³.

W zdecydowanej większości artykułów, które ukazały się w prasie niemieckiej do głosu dochodzi Reich-Ranicki jako wielki autorytet. Przedstawiany jest tam jako kompetentny, powszechnie ceniony, uznany krytyk i znawca literatury. Ale tylko w prasie niemieckiej współczesny profil ikony pokazany jest także w jego ciemniejszej odsłonie, bo z jednej strony Reich-Ranicki to wielki autorytet, z drugiej zaś postać o bezwzględnej i nieustępliwej naturze, przekonana o swojej racji, przekorny egocentryk, chętnie zwracający na siebie uwagę mediów, przy tym autonomiczny, niedbający o to, czy jego głos będzie się podobał, czy nie. Krytyczny profil współczesnego Reicha-Ranickiego diametralnie różni się jednak od jego obrazu z perspektywy historycznej. Tu Reich-Ranicki jest uchodźcą z kraju, który opanował stalinizm, ofiarą hitlerowskich prześladowań, która cudem przeżyła eksterminację Żydów w Polsce, ale mimo to nie potępiła narodu niemieckiego za zbrodnie wyrządzone jej rodakom. Wręcz przeciwnie, została ambasadorem literatury niemieckiej zarówno w kraju Goethego, jak i poza jego granicami. Nie jest przedstawiany jako zbrodniczy funkcjonariusz UB, ale człowiek, który wielokrotnie otarłszy się o śmierć, nie chce znów ryzykować życia i decyduje się na współpracę z tajną policją w imię walki o własne przetrwanie. Ostatecznie w niemieckim profilu Ranickiego zarysowana zostaje postać prześladowanego przez dwa systemy totalitarne Żyda, który emigrując do RFN wybaczył swoim prześladowcom i poświęcił całe swoje życie niemieckiej literaturze.

²³ Określenie pochodzi z artykułu Wojciecha Pięciaka, *Papież, który służył diabłu* („Rzeczpospolita” z 2.05.2009 r.).

Zastosowanie metody analizy nominacji i predykcji oraz wyróżnienie i zdefiniowanie ról aktorów dyskursu świetnie sprawdza się w przypadku analiz dyskursów o dużych korpusach tekstowych, sprawdziło się także podczas próby eksploracji profilowania obrazu Reicha-Ranickiego w prasie. Pozwoliło ujawnić różnice i podobieństwa w profilowaniu sylwetki krytyka w prasie poszczególnych krajów a także jego profile w zależności od obranej perspektywy: moralnej, historycznej, charakterologicznej, społecznej.

Na podstawie przeprowadzonych analiz należy stwierdzić, iż media ponad wszelką wątpliwość kreują, a nawet konstruują obraz rzeczywistości przekazywany swoim odbiorcom. Reich-Ranicki w prasie polskiej, szwajcarskiej i austriackiej to co prawda wybitny, ale oszust i karierowicz, współpracownik tajnych organów terroru, który z całą pewnością wiele ma na sumieniu i powinien zostać napiętnowany. Niemiecki Reich-Ranicki natomiast jest wybitnym, chociaż kapryśnym literaturoznawcą, idolem wielu pokoleń Niemców, który wielokrotnie otarł się o śmierć, cudem przeżył holokaust a mimo to wybaczył swoim prześladowcom i rozsławia ich literaturę. Dokonał może pewnych niefortunnych wyborów, ale uczynił to w obawie o własny los, a nawet życie. Na powyższym przykładzie wyraźnie widać, iż niemieckie media nie chcą stracić swojego idola, nie chcą zrzucić go z piedestału, dlatego też konstruują obraz Reicha-Ranickiego w taki sposób, by jego polskie lata ukazać jako niewiele znaczący epizod niemający wpływu na całokształt osiągnięć i zasług, a czynienie zła jako niefortunne wybory podyktowane obawami o życie.

Podsumowując, warto jeszcze odnieść się do metody zastosowanej w zaprezentowanych analizach. Wykorzystanie analizy nominacji i predykcji do analiz korpusów złożonych z tekstów publicystycznych o charakterze perswazyjnym może nastręczyć pewnych trudności, szczególnie w przypadku maszynowego abstrahowania nominacji i predykcji z obszernych korpusów. Niejednokrotnie bowiem uwikłanie kontekstowe decyduje o roli/funkcji danej nominacji, czy predykcji. Wyabstrahowanie zatem z tekstu takich środków językowych bez uwzględnienia kontekstu może doprowadzić do pewnych przekłamań w wynikach badań. Dlatego niezmiernie ważne w tym kontekście jest uchwycenie intencji poszczególnych tekstów korpusu w celu zapewnienia miarodajnych badań.

LITERATURA

- [1] Adamzik K., *Sprache. Wege zum Verstehen*. Tübingen 2001.
- [2] Bellmann G., *Zur Nomination und Nominationsforschung* [w:] *Beiträge zur Erforschung der deutschen Sprache* 9/1989, s. 28–31.
- [3] Bilut-Homplewicz Z., *Prinzip Perspektivierung. Germanistische und polonistische Textlinguistik – Entwicklungen, Probleme, Desiderata*, cz. I: *Germanistische Textlinguistik*, Frankfurt/M. 2016.
- [4] Busse D., Teubert W., *Ist Diskurs ein sprachwissenschaftliches Objekt? Zur Methodenfrage der historischen Semantik* [w:] *Begriffsgeschichte und Diskursgeschichte. Methodenfragen und Forschungsergebnisse der historischen Semantik*, red. D. Busse, F. Hermanns, W. Teubert, Opladen 1994.
- [5] Büscher, H., *Emotionalität in Schlagzeilen der Boulevardpresse. Theoretische und empirische Studien zum emotionalen Wirkungspotential von Schlagzeilen der Bildzeitung*. Frankfurt/M. 1996.
- [6] Girth H., *Einstellung und Einstellungsbekundung in der politischen Rede. Eine sprachwissenschaftliche Untersuchung der Rede Philipp Jennings vom 10. November 1988*. Frankfurt/M. 1993.

- [7] Hanus A., *Was wird hier überhaupt kritisiert? Kritisieren im deutschen Pressediskurs zu „Kapuściński non-fiction“* [w:] *Studia Germanica Gedanensia* 31, 2014, s. 155–165.
- [8] Heinemann, W., *Textlinguistik versus Diskurslinguistik?* [w:] *Moderne deutsche Texte. Beiträge der Internationalen Germanistenkonferenz*, red. M. Wierzbicka, M. Sieradzka, J. Homa, Frankfurt/M. 2005.
- [9] Herbig, A., Sandig, B., *Das kann doch wohl nur ein Witz sein! Argumentieren, Bewerten und Emotionalisieren im Rahmen persuasiver Strategien* [w:] *Überredung in der Presse. Texte, Strategien, Analysen*, red. M. Moilanen, Berlin/New York 1994, s. 59–98.
- [10] Miller D., *Emotionalität und Wertung im Diskurs. Eine kontrastive Analyse deutscher und polnischer Presstexte zum EU-Beitritt Polens* (=Studien zur Text- und Diskursforschung, Bd. 9), Frankfurt/M. 2014.
- [11] Reisigl M., *Nationale Rhetorik in Fest- und Gedenkreden. Eine Diskursanalytische Studie zum „österreichischen Millennium“ in den Jahren 1946 und 1996*, Stauffenburg, Tübingen 2007.
- [12] Spitzmüller J., Warnke I., *Diskurslinguistik. Eine Einführung in Theorien und Methoden der transtextuellen Sprachanalyse*, Berlin–Boston 2011.
- [13] Warnke I., *Adieu Text – bienvenue Diskurs? Über Sinn und Zweck einer poststrukturalistischen Entgrenzung des Textbegriffs* [w:] *Brauchen wir einen neuen Textbegriff? Antworten auf eine Preisfrage*, red. U. Fix, K. Adamzik, G. Antos, M. Klemm, Frankfurt/M. 2002.
- [14] Stenschke, O., *Rechtschreiben, Recht sprechen, recht haben – der Diskurs über die Rechtschreibreform. Eine linguistische Analyse des Streits in der Presse*. Tübingen 2005.
- [15] Warnke I., Spitzmüller J., *Methoden und Methodologie der Diskurslinguistik – Grundlagen und Verfahren einer Sprachwissenschaft jenseits textueller Grenzen* [w:] *Methoden der Diskurslinguistik. Sprachwissenschaftliche Zugänge zur transtextuellen Ebene*, red. I. Warnke, J. Spitzmüller, Berlin–New York 2008.

PROFILING REALITY IN THE MEDIA.

A LINGUISTIC PICTURE OF MARCEL REICH-RANICKI IN THE PRESS DISCOURSE CONCERNING GERHARD GNAUCK'S PUBLICATION – A CONTRASTIVE PERSPECTIVE

Marcel Reich's biography by Gerhard Gnauck, published in 2009, called into question the reliability of this most eminent German literary critic – once again, after the sensational findings published by Tilman Jens in 1994 – and triggered off a media discourse on an international scale. The press response to this situation is of special interest. This article is aimed at presenting how Reich Ranicki was profiled in the Polish press, as well as in the press of particular German-speaking countries, against the background of the discussion on the book *Wolke und Weide: Marcel Reich-Ranickis polnische Jahre* (Marcel Reich-Ranicki. His Polish Years). In order to present and juxtapose the media approaches to the critic in view of the new controversial facts, linguistic discourse analysis methods will be applied to focus on selected aspects of profiling a personality in the media, using the DIMEAN model developed by Ingo Warnke and Jürgen Spitzmüller. The scope of research will be restricted to the application of the selected methods at the *discourse actors* level of the DIMEAN model. In particular, analysed will be the *roles* performed by a given actor in the discourse, as well as the *denominatives* and *predicatives* intended at determining the value judgements regarding particular phenomena or persons, as applied with reference to Reich-Ranicki. Based on selected analyses,

an attempt will be made to establish how the application of denominatives and predicatives influences the creation of the linguistic picture of Reich-Ranicki in the press, as well as to observe whether this picture can change, depending on the cultural area.

Keywords: profiling in the media, picture of reality in the media, Marcel Reich-Ranicki, contrastive studies, media discourse, denominatives²⁴ and predicatives²⁵, roles in discourse, Gerhard Gnauck.

DOI: 10.7862/rz.2017.hss.23

Przesłano do redakcji: styczeń 2017 r.

Przyjęto do druku: czerwiec 2017 r.

²⁴ Denominatives – lexical items used to denote the objects, ideas and facts relevant to the particular discourse.

²⁵ Predicatives attributing certain properties to reference objects.